

Рец. на статтю: Шапошник В.Г., Зайончковский Ю.В., Шептуха В.П. *Инструменты средневековой монетной мастерской из Харьковской области // Stratum plus: Pax mongolica и евразийские потрясения XIII–XIV веков.* — № 6. — 2016. — С. 329–333.

Актуалізація нумізматичних досліджень у наші дні дає свої результати. Серед повідомлень про нові знахідки досить часто зустрічаються претензії на унікальні відкриття. Безперечно, це неабиякий стимул для розвитку як вітчизняної історичної науки загалом, так і спеціальних історичних досліджень. Подібні публікації дають можливість розширити джерельну базу відповідної проблематики, додають новизни і ставлять нові питання. Відповідно, на авторів покладена велика відповідальність, адже від ступеню їх критичного підходу до аналізу новознайдених «артефактів» залежить правомірність і коректність висновків та їх подальшого використання в суто наукових дослідженнях.

2016 року у 6 томі журналу «Stratum plus: Pax mongolica и евразийские потрясения XIII–XIV веков» вийшла публікація з матеріалами, у яких анонсувалося відкриття інструментів монетної майстерні на території сучасної Харківської області України¹. Автори аналізують комплекс, датуючи його другою половиною XIV ст., що був знайдений в районі сел. Нова Водолага Харківської області. Інформацію щодо обставин знахідки та сучасне місцезнаходження артефактів автори не надають.

Власне, до складу означеного комплексу входили три залізні інструменти.

Перший був призначений, за твердженнями авторів, для виготовлення наслідувань арабомовним монетам і є, на сьогодні, першим залізним штемпелем із зафіксованим зображенням на робочій поверхні². Принагідно автори шкодують, що жодного екземпляра монет, карбованих за допомогою цього штемпеля, знайдено не було, та й встановити тип монети-оригінала практично неможливо, як і точне датування виготовлення наслідувань.

¹ Шапошник В.Г., Зайончковский Ю.В., Шептуха В.П. *Инструменты средневековой монетной мастерской из Харьковской области // Stratum plus: Pax mongolica и евразийские потрясения XIII–XIV веков.* — № 6. — 2016. — С. 329–333.

² Там же. — С. 333, рис. 2, 3.

Другий штемпель, передбачений, за визначенням дослідників, для над карбування монет, означений епітетом «унікальний»³.

Третій інструмент атрибутований як штамп-виколотка майстра ювелірної справи (майстра-торевта)⁴.

Також, повідомляється, що поряд були знайдені дрібні обрізки листової міді і бронзи, а у межах всього лісового масиву були знайдені «дві мідні джучидські монети, одна з яких — іменний пул Абдаллаха карбування Шехр ал-Джедід, а друга представлена фрагментом зі слідами відрубубу. Ці монети залягали компактно разом з бронзовим (?) зливком вагою 42 грами, що мав форму бруска приблизного квадратного перерізу 10x10 мм і довжиною приблизно 90 мм»⁵. Чи мали якесь відношення ці знахідки до перших трьох, та чи було проведене археологічне дослідження місця знахідки предметів автори не повідомляють.

З цього ж масиву, згідно слів авторів походять три бронзові ювелірні матриці з рельєфними зооморфними зображеннями, які, на думку авторів, могли використовуватися для виготовлення накладок поясних наборів золотоординських часів⁶. На жаль, їх зображень також в публікації не наведено, як і обґрунтованої думки щодо авторської атрибуції та датування. Ми маємо лише письмову звістку без, принаймні загального, метрологічного та фізичного опису цих предметів.

Загалом ми маємо три металевих інструменти, знайдених разом з дрібними обрізками листової міді і бронзи; півтори мідні джучидські монети і мідний (бронзовий?) брусок, знайдені на невизначеній відстані від місця знахідки залізних інструментів; знахідки трьох бронзових матриць ймовірно призначених для виготовлення зооморфних ремених накладок знову ж, на невизначеній відстані — на «тому ж лісовому масиві».

Вивчення наведених у публікації фото поставило перед нами питання: чи дійсно два перших залізні штампи, вказані у статті, власне інструментами монетної майстерні і у чому полягає їхня т.зв. унікальність?

Перший інструмент є, як ми читаємо, штемпелем для карбування наслідувань арабомовним монетам, однак встановити тип монети-зразка оригіналу авторам не вдалося. Ми також не можемо цього зробити, навіть у якості припущення. Ймовірно, на нашу думку, є певна схожість з дангами Абдалаха або з акче перших Гераїв. Проте, це лише суб'єктивні припущення. Звісно, авторам рецензованої статті не вдалося точно

³ Там же. — С. 334, рис. 4, 5.

⁴ Там же. — С. 334, рис. 6.

⁵ Там же. — С. 334.

⁶ Шапошник В.Г., Зайончковский Ю.В., Шентуха В.П. Указ. соч. — С. 334.

датовати знахідку, однак на підставі знайдених неподалік однієї цілої і фрагмента іншої джучидської мідної монети, вони роблять висновки про датування комплексу інструментів золотоординськими часами.

Ціла монета атрибутована авторами як «іменний пул Абдаллаха карбування Шехр ал-Джадіда»⁷. Нам невідомий такий тип монети. Його немає і в Інтернет-базі Zeno.ru. Звісно, ми не наполягаємо на всеохоплюючі знання усієї типології монет Золотої Орди. Ймовірно, даний тип є нумізматичною рідкістю, а тому заслуговує мінімум на посилання щодо його публікації. Однак, цього нема, як і опису типу фрагментованого джучидського пулу. Тому, на нашу думку, датування комплексу залізних інструментів є дуже хиткою у доказовому плані.

Стосовно приналежності штампу до карбування саме монет-наслідувань, і це недоведене твердження легко піддається сумнівам. По-перше, відсутні продукція, тобто власне монети-наслідування, виконані цим штемпелем. Про це пишуть і самі автори публікації. По-друге, нам відомі не лише «арабомовні монети-наслідування», але й інша продукція з ювелірних майстерень, схожа своїм виглядом на монети. Це круглі ременні накладки різних розмірів, виконані за різними технологіями, у тому числі, карбовані. Вони вміщують або арабомовні легенди, або їхні імітації, або рослинні чи геометричні орнаменти (фото 1–3). Всі наведені на малюнках накладки є штапованими. Нижнім штемпелем наносилося будь-яке зображення, або ж він був рівним, а верхнім штемпелем формувався зворотній бік накладки разом зі штирем заклепки. У якості підкладки на мал. 3 ми бачимо використаний обрізок металу невизначеної форми.

Таким чином, говорити про однозначне призначення першого інструменту виключно для монетного карбування, на наш погляд, децю передчасно.

Другий інструмент у висновках авторів представлений як унікальний предмет (штемпель для нанесення надкарбувань на монети), що не має аналогів. Це було б насправді так лише у випадку, коли інструмент однозначно був тим, чим його бачать автори публікації. Але їх висновки мають одразу кілька прикладів некоректного визначення.

Перший приклад стосується твердження щодо його призначення. Нами була зроблена спроба провести його атрибуцію, використовуючи малюнки у публікації (фото 4). У результаті дослідження побачити там сліди арабографічного напису нам не вдалося. Видимі лінії на робочій поверхні є, на нашу думку, розчищеними слідами поверхневої корозії металу та можливими залишками слідів від візерунку або напису невизначеного характеру.

⁷ Там же.

Враховуючи, що така наша думка є суб'єктивною, ми спробували певною мірою віртуально, в графічному редакторі, накласти робочу частину цього предмету на зображення декількох джучидських срібних монет. Ми сподівалися візуально визначити, до якого типу надкарбувань можливо віднести цей інструмент. Зображення монет і контури робочої частини були виконані в однаковому масштабі, в останньому випадку на зображення монети був нанесений не контур, а прорисовка поверхні предмету (фото 5). Результат цього дослідження дозволяє стверджувати, що такий тип і розмір надкарбувань на, принаймні, джучидських срібних монетах другої половини XIV ст. нам невідомий.

Однак, нам відомий один тип продукції, який масово виготовляли ювелірні майстерні по всій території Улусу Джучи та на його кордонах. Це штамповані вставки до каблучок, іноді з арабографічним наслідувальним написом (фото 6). Вони відомі різних розмірів і мають форму у вигляді овалу, іноді із загостреними кінцями. На жаль, констатуємо, що саме відсутність зображення не дозволяє точно визначити цей, безумовно, цікавий предмет.

Другий приклад некоректної атрибуції — це висновок щодо унікальності предмету. Саме через непідтвердженість (спірність) точного призначення предмету, його унікальність складається лише у зовнішньому вигляді. Але в умовах ручного ремісничого виробництва у середньовіччі це не було більш унікальним, ніж будь-який виріб, створений руками.

Таким чином, призначення перших двох інструментів для устаткування монетної майстерні викликає великі сумніви. Третій предмет з обговорюваних інструментів жодного стосунку до монетного виробництва не має. Все це у цілому серйозно впливає на коректність назви праці і відповідність її назви змісту загалом.

Лишається згадати ще про один висновок авторів. Мова йде про метал, з якого виготовлялися монетні штемпелі для офіційного регулярного монетного карбування в Улусі Джучи. У роботі ретельно зібрано майже всю інформацію щодо знахідок подібних предметів. Згідно публікації, всі вони виготовлені з бронзи, що, ніби то, суперечить нашим попереднім висновкам щодо використання залізних штемпелів при карбуванні монет в Улусі Джучи⁸.

Очевидно також, що на думку авторів публікації, не знаходить підтвердження й цитоване ними ж припущення М. Масона про те, що

⁸ Хромов К.К. К вопросу о технологии чеканки джучидских монет // Тринадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. — М., 2005. — С. 65.

«...казна навряд чи зупинилась перед витратами на виготовлення сталевих штампів»⁹.

Виходячи з відомих їм публікацій, автори констатують наступне: «всі достеменно відомі за науковими публікаціями монетні штемпелі, що походять з території держави Джучидів, виготовлені з бронзи, мають циліндричну або усічено-конічну форму і їхня висота коливається у межах від 12 до 31 мм»¹⁰.

У своїх висновках автори повністю ігнорують той факт, що всі розглянуті ними публікації штемпелів відносяться до знахідок, зроблених поза територією джучидських міст чи ханських ставок, що мали право офіційного карбування монет. Всі перераховані авторами штемпелі призначені для виготовлення саме фальшивої монети, що не може слугувати аргументами на користь визначення форми і матеріалу штемпелів, що були у вжитку на офіційних монетних дворах Улусу Джучи. Окремо слід зауважити, що включений до списку шаблон-зразок квадратної форми для виготовлення штемпелів дангів Улджай Тимура не має відношення до теми дослідження, бо не є суто штемпелем, як інструментом для карбування монет.

Однак, найголовнішого, на жаль, автори не повідомили. У 2014 році під час розкопок на городищі Болгар, у розкопі CLXXIX було знайдено штемпель для карбування нижньої сторони срібної монети Болгара другої половини XIII ст. У 2015 році він був опублікований¹¹. Також про нього неодноразово згадував у своїх виступах на різних наукових заходах відомий нумізмат Мухаметшин Д.Г.

Поверхня знахідки, не дивлячись на корозію, дозволяє її досить достовірно датувати другою половиною XIII ст. Підкреслюємо, що на сьогодні це і є єдиний опублікований монетний штемпель, який, до того ж, достовірно був знайдений археологами під час розкопок на городищі, де проводилось офіційне карбування джучидських монет. Більше того, він виявився залізним.

В результаті ми маємо достатньо моментів некоректно викладеного матеріалу, що однак претендує на сенсаційність. І хоча ця стаття, без сумніву, містить цікаву інформацію, однак не має, на нашу думку, жодного стосунку до нумізматики. Відкинувши сумнівні висновки, ми

⁹ *Массон М.Е.* Клад утвари мастерской фальшивомонетчика XIV века под Ташкентом // *Материалы Узкомстариса* Вып. 4. Ташкент, 1933. — 26 с.

¹⁰ *Шапошник В.Г., Зайончковский Ю.В., Шенгуха В.П.* Указ. соч. — С. 332.

¹¹ *Коваль В.Ю., Бадеев Д.Ю.* Раскопы CLXXIX (участки Л, М, Н) и СХСII (участки Б, В, Г). // *Археологические исследования 2014 г.:* Болгар и Свияжск. — Казань, 2015. — С. 12.

отримуємо в залишку повідомлення про розпорошені знахідки інструментів і устаткування ювелірної майстерні, ймовірно, пізньосередньовічного часу, розкидані, за свідченнями людей, що їх знайшли, на невизначеній відстані один від одного (в межах лісового масиву).

Ілюстрації

Фото 1. Накладка на ремінь з арабографічним написом.
Бронза, штамповка, позолота, р-р 9,7x10,3 мм.
Середина XV ст. Запорізька область, Україна.

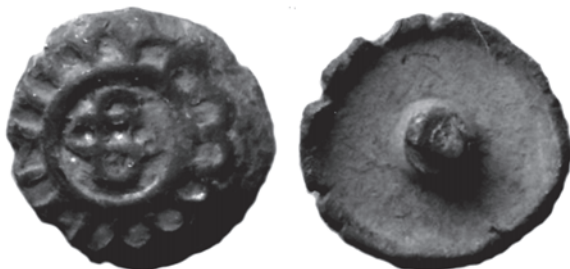

Фото 2. Накладка на ремінь з геометричним орнаментом.
Бронза, штамповка, р-р 10,5x11 мм.
Середина XV ст. Запорізька область, Україна.

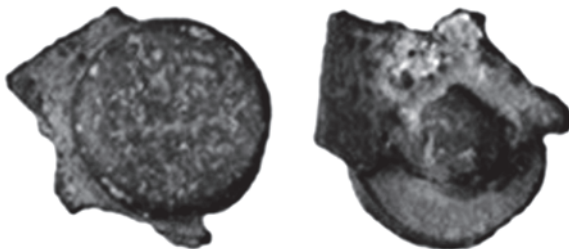

Фото 3. Накладка на ремінь рівна, з використанням шматка листового металу
у якості підкладки. Бронза, штамповка, р-р 9,9 мм.
Середина XV ст. Запорізька область, Україна.

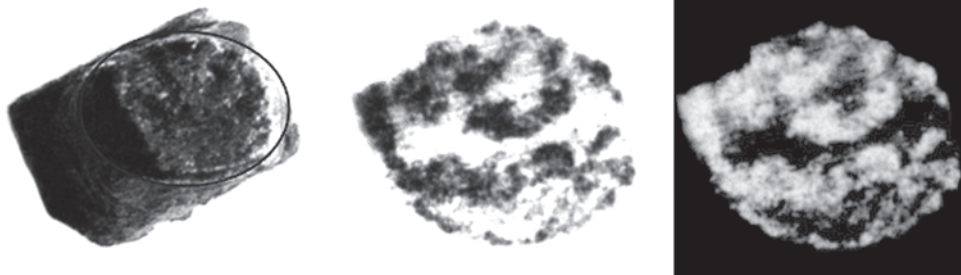

Фото 4. Прорисовка штампа 2 з публікації і його інвертоване зображення.

Фото 5. Співставлення контуру робочої поверхні штампу 2 і його прорисовки на данг Токтамиша.

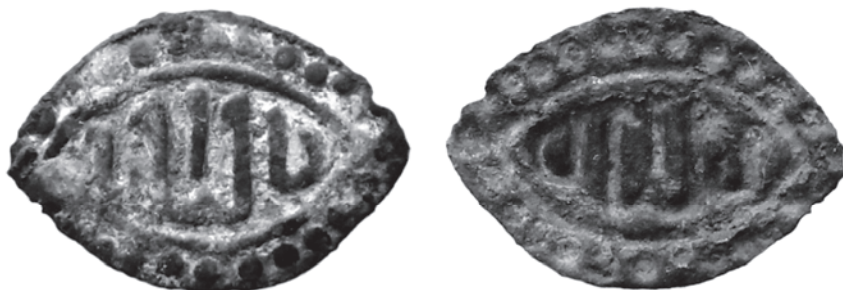

Фото 6. Вставка у каблучку з імітацією арабо графічної легенди.

Бронза, штамповка, покриття.

Ймовірно, др. пол. XIV — поч. XV ст.

REFERENCES

1. Koval' V.Yu., Badeev D.Yu. (2015). Raskopy CLXXIX (uchastki L, M, N) i CXСII (uchastki B, V, G). *Arxeologicheskie issledovaniya 2014 g.: Bolgar i Sviyazhsk*. 12. [in Russian].
2. Masson M.E. (1933). Klad utvari masterskoj fal'shivomonetchika XIV veka pod Tashkentom. *Materialy Uzkomstarisa*, 4. 26. [in Russian].

3. Khromov, K. (2005). K voprosu o texnologii chekanki dzhuchidskix monet. Abstracts of Papers '13: *Mezhdunarodnaya numizmaticheskaya konferenciya*. (pp. 64–66). Moskva. [in Russian].

4. Shaposhnik V.G., Zajonchkovskij Yu.V., Sheptuxa V.P. (2016). Instrumenti srednevekovoj monetnoj masterskoj iz Khar'kovskoj oblasti. *Stratum plus: Pax mongolica i evrazijskie potryaseniya XIII–XIV vekov*, 6. 329–333. [in Russian].